

مجله حقوق تطبیقی،
دوره ۲، شماره ۲،
پاییز و زمستان ۱۳۹۰،
صفحات ۴۳ تا ۷۲

مصونیت کیفری نمایندگان مجلس در حقوق ایران و افغانستان

محمدجعفر حبیبزاده*

استاد گروه حقوق دانشگاه تربیت مدرس

سارا وزیری**

کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی رفسنجان

سیده سپیده میرمجیدی***

کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ دریافت: ۹۰/۱/۱۷ - تاریخ پذیرش: ۹۰/۳/۲۵

چکیده

ضرورت صیانت از نهاد پارلمان و اعضای آن سبب گردیده تا برای آنها امتیاز ویژه‌ای تحت عنوان مصونیت پارلمانی در قوانین اساسی یا عادی اغلب کشورها در نظر گرفته شود که در توجیه و تبیین فلسفه وجودی آن، نظریه‌های مختلفی ارائه گردیده است. حمایت‌های قانونی ناظر بر مصونیت پارلمانی در دو صورت کلی با آثار و اوصاف متمایز قابل بررسی است؛ صورت اول، در اصطلاح «اصل عدم مسئولیت» نامیده می‌شود. صورت دوم، نمایندگان را جز به تجویز پارلمان در برابر پیگردهای قانونی، توقیف، حبس و سایر اقدامات قضایی به جهت اعمال غیر مرتبط و خارج از حدود وظایف نمایندگی حمایت می‌کند و مانع از امکان تعقیب فوری آن‌ها به سبب جرائم انتسابی می‌شود. موضع هر یک از کشورهای جهان در ارتباط با صورت‌های مختلف مصونیت پارلمانی تا حدی متفاوت است. در برخی کشورها فقط یکی از این دو صورت پذیرفته شده و در برخی دیگر، هر دو صورت به رسمیت شناخته شده است. در این مقاله بر اساس مطالعه تطبیقی، رویکرد کشورهای ایران و افغانستان در خصوص پذیرش صور مصونیت پارلمانی بررسی شده است. نتایج مطالعه مزبور نشان می‌دهد در حقوق ایران، نمایندگان تنها مشمول یکی از صور مصونیت پارلمانی هستند. ولی در حقوق افغانستان رویکرد تلفیقی (عدم مسئولیت، عدم تعرض) مورد پذیرش قرار گرفته بوده است.

واژگان کلیدی: مصونیت پارلمانی، اصل عدم مسئولیت، اصل تعرض ناپذیری، نمایندگان پارلمان.

habibzam@modares.ac.ir

vaziri_241@yahoo.com

sepideh.mirmajidi@gmail.com

*نویسنده مسئول-فاکس: ۰۲۱-۸۲۸۸۴۶۴۲

**

مقدمه

در زبان فارسی، مصونیت، مصدر جعلی به معنای محفوظ بودن، حفظ شدن و مأمون بودن است (دهخدا، ۱۳۷۷). واژه مصون، اسم مفعول از ریشه ثلاثی مجرد صون و به معنای محفوظ، نگاهداشته و دور از تعرض آمده است (معین، ۱۳۶۲). در اصطلاح حقوقی، مصونیت عبارت از معاف بودن از برخی الزامات قانونی و برخورداری از حمایت های حقوقی در برابر برخی قوانین است که گاه موجب عدم اجرای آن ها می شود و گاه اجرای مطلق مقررات و قوانین را با محدودیت های ویژه ای روبه رو می سازد. طبق یک نظر «مصونیت، عاملی است که موجب زوال مسئولیت کیفری می شود و غالباً از وجود کیفیت و یا حالتی در شخص مرتکب نشأت می گیرد یا در بعضی موارد به صورت استثنایی از اوضاع و احوال و شرایطی که موجب تحقق جرم شده است ناشی می شود. این مصونیت ممکن است تمام جرائم را در برگیرد یا این که مصادیق خاصی از جرائم را شامل شود» (Desport, 1994, p. 706). امروزه، در قوانین و مقررات داخلی کشورها، مقررات فراملی و نیز آموزه های حقوقی، گونه های متعددی از مصونیت هم چون مصونیت قضایی (Judicial Immunity)، مصونیت دیپلماتیک (Diplomatic Immunity)، مصونیت دفاع (Immunity of Defence) و مصونیت پارلمانی (Parliamentary Immunity/ Les immunités parlementaires)، مطرح شده است. مصونیت اخیر، در قوانین اساسی و عادی اغلب کشورها در قالب یک امتیاز قانونی برای نمایندگان پارلمان پذیرفته شده است و اصطلاح «امتیازهای پارلمانی» (Parliamentary Privileges)، مؤید این امر است. در متون حقوقی به زبان عربی، اصطلاح «حصانه التَّوَّاب» یا «الْحِصَانَةُ النِّبَیَّیَّة» به مفهوم مصونیت پارلمانی است (آیت اله زاده شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۳۷۹) و بر مصون بودن نمایندگان در پناه دژ نفوذناپذیر پارلمان اشاره دارد؛ چه، واژه «حصانه» از ماده «حصن» به معنای سنگر و پناهگاه است. گرچه در تبیین اصطلاح مصونیت پارلمانی از سوی حقوق دانان، تعاریف بسیاری مطرح گردیده است؛ ولی امکان تعریف جامع و مانعی از مصونیت پارلمانی فراهم نیست. با وجود این، وجه مشترک تمامی تعاریف، موید امتیازات و حمایت های قانونی است که از طرف قانونگذاران برای نمایندگان و در اجرای وظایف نمایندگی لحاظ شده است. از این رو باید گفت مصونیت پارلمانی نوعی از مصونیت است که به موجب آن بدون اطلاع و تصویب مجلس، کسی حق تعرض به اعضای آن را ندارد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۶۵۷).

در فرهنگ فرانسوی روبرت آمده است: «مصونیت پارلمانی عبارت است از امتیازات اعطایی به نمایندگان مجلس به منظور حراست از وظایف نمایندگی و استقلال نماینده در برابر هرگونه تعرض به او». در فرهنگ اصطلاحات حقوقی دالوز مصونیت پارلمانی این گونه تعریف شده است: «امتیازی است که نمایندگان مجلس را در برابر هرگونه تعقیب مورد حمایت قرار می دهد. به

نحوی که بتوانند آزادانه به اعمال و وظایف نمایندگی خود بپردازند». در فرهنگ لاروس نیز مصونیت پارلمانی را امتیازی می‌داند که به موجب آن نماینده را نمی‌توان بدون تصویب و مجوز مجلس مورد تعقیب قرار داد. برخی از نویسندگان، مصونیت پارلمانی را مجموعه‌ای از تدابیر قانونی می‌دانند که نماینده پارلمان را زیر پوشش حمایت خود می‌گیرد و از تعقیب قضایی یا اعمال پلیسی حفاظتش می‌نماید.^۱ در تعریف دیگری مصونیت پارلمانی تأسیسی است که به موجب آن نمایندگان در اعمالی که به وظایف نمایندگی شان مربوط می‌شود، از پیگرد قضایی مصون بوده و از حرمت شخصی و حقوق مشروعی برخوردارند (ابراهیمی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۱). گاه نیز مصونیت پارلمانی را برای تأمین آزادی‌های بیشتر برای نمایندگان مجلس ضروری می‌دانند. از این رو اقامه هر گونه دعوی که احتیاج به پیگرد قانونی داشته باشد تا قبل از سلب مصونیت پارلمانی نمایندگان ممکن نیست. در رویکرد مذکور، نمایندگان منتخب مردم مسئول حفظ و پاسداری از منافع آنان (موکلان) به شمار می‌روند و اقتضاء می‌کند مجموعه حقوقی تحت عنوان مصونیت پارلمانی برای این نمایندگان برقرار شود تا با آزادی و به دور از هرگونه ملاحظه‌ای، بتوانند به ایفای وظایف خویش بپردازند (هاشمی، ۱۳۸۰، ص ۱). براساس تعاریف یاد شده، می‌توان گفت مصونیت پارلمانی مهم‌ترین و کامل‌ترین مصونیتی است که برای اعضای پارلمان‌ها به رسمیت شناخته شده است تا آن‌ها با اطمینان خاطر و استقلال و آزادی هر چه تمام‌تر و بدون احساس نگرانی، عقاید و آرای موکلانشان را مطرح و از آن حمایت کنند.

در خصوص پیشینه تاریخی مصونیت پارلمانی دو دیدگاه مطرح است. طبق دیدگاه نخست، مبدأ تاریخی اعطای مصونیت پارلمانی به اعضای پارلمان‌ها روشن نیست؛ زیرا این قبیل مصونیت‌ها به تدریج و در طی توافقاتی ضمنی بین حکومت‌ها و مجالس ملی آن‌ها ایجاد شده‌اند. به همین جهت این توافقات، جنبه داخلی دارند و پذیرش آن در چارچوب قانون اساسی جریان می‌یابد. از آن جا که اقدام برای تدوین قانون اساسی در قرون اخیر شکل گرفته و طبق نظر برخی پژوهشگران تاریخ، به ثلث اخیر قرن هجدهم میلادی - یعنی زمانی که قانون اساسی فیلادلفیا (۱۷۷۶م.) آماده شد - برمی‌گردد، بنابراین سند خاصی که متضمن اعتراف به وجود حق مصونیت پارلمانی قبل از این تاریخ باشد، وجود ندارد (ابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۱۱). طبق دیدگاه دوم، از منظر تاریخی، عملاً ریشه مصونیت پارلمانی را باید به عصر امپراتوری رم باستان و سرشت پارلمانی نظام‌های آن دوره مربوط دانست؛ زیرا در آن زمان مدافعان حقوق مردم در مجالس سنا و ملی از حمایت‌های ویژه و گسترده‌ای برخوردار بودند که مشابه آن را در عصر حاضر نیز می‌توان مشاهده کرد (McGee, 2001, p. 4). اما به طور رسمی، مصونیت

^۱ <www.hoghoogh.com>

پارلمانی ریشه در تعارض بین پارلمان، پادشاهان و نظام قضایی انگلیس دارد^۱ و به پارلمان انگلستان در سال ۱۳۹۷م. باز می‌گردد (Jendral, 1993, p. 27).

پیش‌بینی اصل مصونیت پارلمانی در کنار سایر اصول قانون اساسی و اهتمام روز افزون قانونگذاران به این اصل، گویای جایگاه ویژه آن در جامعه جهانی است. این اصل که به نحو شایسته‌ای از امنیت حرفه‌ای و سلامت خاطر نمایندگان حمایت می‌کند؛ از ماهیت حقوقی متمایزی نسبت به سایر تأسیسات حقوقی برخوردار است و بر مبنای نظری استواری تکیه دارد. حقوقدانان به منظور اثبات ضرورت بهره‌مندی نمایندگان از مصونیت، توجیهات و استدلال‌های منطقی بسیاری مطرح کرده‌اند که هر یک از آن‌ها به سهم خود در سوق دادن اندیشه قانونگذاران به اهمیت اصل مذکور تأثیر گذار بوده است. در مقابل این گروه، عده‌ای تلاش دارند با توسل به دلایلی هم چون اصل قانونی بودن جرم و مجازات و تساوی اشخاص در قبال قانون، فلسفه تشریح قوانین کیفری در راستای صیانت از نظم عمومی و حیثیت خصوصی افراد و فقدان مبنا صبغه شرعی و فقهی، مصونیت پارلمانی را با اشکال مواجه کنند؛ ولی در عمل موفق نبوده‌اند. به هر حال، با وجود مخالفت‌های پراکنده، گرایش غالب در اکثر کشورها در مسیر تأیید و اثبات بیش از پیش مصونیت اعضای پارلمان جهت گیری نموده است. به عنوان نمونه، در نظام کیفری ایران مصونیت پارلمانی نخستین بار در اصل ۱۲ قانون اساسی مشروطه بیان گردید. ولی چون مجلس سنا در سال ۱۳۲۸ تشکیل شد، بر همین اساس، اصل ۱۲ مصونیت نمایندگان مجلس شورای ملی را به رسمیت شناخته بود. سپس ماده ۳۶ قانون اجازه اجرای نظام نامه انتخابات مجلس سنا، مصونیت مزبور را به نمایندگان مجلس سنا نیز تعمیم داد. هم چنین ماده ۲۳ از فصل نخست نظام نامه انتخابات مجلس شورای ملی نیز بر مصونیت پارلمانی صحنه گذاشت. پس از انقلاب اسلامی نیز مصونیت پارلمانی پس از پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های فراوان در قالب اصل ۸۶ ق.ا. به رسمیت شناخته شد. این مصونیت در حقوق افغانستان پیش از تشکیل دولت جمهوری اسلامی، در قوانین اساسی مصوب ۱۳۴۳، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۶ و پس از آن در قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان (۱۳۸۲) برای نمایندگان مجلس شورای ملی مقرر شده است.

در این مقاله در صدد پاسخ به این سؤال هستیم که از منظر حقوق تطبیقی، مصونیت پارلمانی چه جایگاهی در هریک از نظام‌های حقوقی ایران و افغانستان دارد و این دو کشور تا چه میزان اصل مصونیت پارلمانی را شناسایی نموده‌اند. بر همین اساس، در ادامه، با این فرضیه که عملکرد نظام عدالت کیفری ایران در خصوص به رسمیت شناختن هر دو شکل مصونیت پارلمانی، در مقایسه با افغانستان، مثبت ارزیابی نمی‌شود، ماهیت حقوقی مصونیت پارلمانی، مبنای نظری آن و اقسام و جایگاه مصونیت پارلمانی در هریک از این دو نظام کیفری، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

^۱ <<http://www.parl.gc.ca/infopar/english/19n4-96-e>>.

۱. ماهیت حقوقی مصونیت پارلمانی

به رغم آن که مصونیت موضوع اصلی حقوق اساسی است، در قلمرو حقوق کیفری ماهوی و شکلی هم دارای جایگاه ویژه‌ای است و از جهات متعدد، از جمله اصول حاکم بر اجرای قوانین جزایی در مکان، اسباب معافیت از کیفر، ارای اثر کیفری است. قطع نظر از اختلافات نظری موجود در خصوص امکان فرض تحقق جرم از سوی نماینده یا عدم آن، چنان چه نماینده، متهم به ارتکاب جرمی از قبیل توهین به افراد و مقامات و یا افتراء، نشر اکاذیب، تشویش اذهان عمومی و سایر جرائم گردد؛ در این صورت ماهیت جرم ارتكابی، ارکان و ویژگی های آن و تشریح شرایط کیفر براساس موازین حقوق کیفری اختصاصی، بررسی می شود. همچنین تشریفات تعقیب و سلب مصونیت پارلمانی و بحث موانع تعقیب دعوی عمومی، مربوط به موازین آیین دادرسی کیفری است. در برخی کشورها، مصونیت پارلمانی از موانع حقوقی تعلیق مرورزمان به شمار می‌آید؛ زیرا با توجه به لزوم تحصیل اجازه برای تعقیب نمایندگان در این کشورها، در صورت عدم حصول اجازه تعقیب، مرور زمان معلق می‌شود (آخوندی، ۱۳۶۸، ص ۲۶۳). بحث صلاحیت شخصی محاکم کیفری به اعتبار سمت و موقعیت اجتماعی نماینده در رسیدگی به اتهامات وی که از قواعد آمره و مربوط به نظم عمومی است از دیگر مسائل مربوط به آیین دادرسی کیفری است (خزانی، ۱۳۷۷، صص ۱-۳).

در تبیین ماهیت مصونیت پارلمانی نیز می توان از ابعاد مختلفی به موضوع نگاه کرد. از یک منظر مصونیت پارلمانی به عنوان یک حق یا امتیاز قانونی شناخته می شود که باید مشخص شود کدام معنای حق مورد نظر است. حق به معنای قدرت (Power Rights) یا حق به معنای مطالبه (Claim Rights) یا حق به معنای آزادی (Liberty Rights) یا حق به معنای مصونیت (Immunity Rights)؟ مورد اخیر ناظر بر سلطه و اختیاری است که بر پایه اصول مندرج در قوانین اساسی کشورها یا سایر قوانین به نمایندگان داده شده است. این سلطه، مبین ماهیت «حق» گونه مصونیتی است که «تکلیف» احترام نهادن از سوی دیگران را ایجاب می‌نماید.^۱ مطلب شایان توجه آن که، حق قانونی نمایندگان مبنی بر برخورداری از مصونیت، از جمله قواعد آمره و مربوط به نظم عمومی است که در راستای تأمین مصالح عمومی پیش‌بینی

^۱ Bulletin Criminel, crime, 9 Oct. 1978, No. 262, Paris.

^۲ <<http://www.lebvote.com/lebvote/english/thebylawsofparli>>.

^۳ به نظر می‌رسد با توجه به این که مصونیت پارلمانی از قواعد آمره و مربوط به نظم عمومی است و نمایندگان حق عدول از آن را ندارند، بتوان گفت که ماهیت حقوقی مصونیت پارلمانی یک «امتیاز» است نه «حق». در بیشتر فرهنگ های حقوقی نیز مانند فرهنگ فرانسوی روبرت، فرهنگ اصطلاحات حقوقی دالوز و فرهنگ لاروس، مصونیت پارلمانی به عنوان یک امتیاز قانونی و نه یک حق قانونی، تعریف شده است.

^۴ <<http://www.aph.gov.au/au/house/info/factsht/fso5.html>>.

گردیده است. بنابراین نماینده پارلمان نمی‌تواند از آن صرف نظر کند. اگر چه در عمل، امکان عدول از این حق در برخی کشورها (انگلستان) مطرح شده است. در کنار مفهوم حق، گاه از مصونیت پارلمانی به عنوان امتیاز یاد می‌شود؛ امتیازی که سایر تضمینات حقوقی در پرتو آن شکل می‌یابد. این امتیاز در بردارنده ویژگی‌ها و آثاری است که برای متمایز ساختن اعضای مجالس قانونگذاری از دیگر اشخاص مورد توجه قانونگذار قرار گرفته است (McGee, 2001, p. 11). نمایندگان بر پایه همین حق و امتیاز قانونی قادر خواهند بود از نظر حقوقی مورد حمایت واقع شوند. گاه از مصونیت پارلمانی به منزله یک مصونیت قانونی تعبیر می‌شود که به واسطه ویژگی‌ها و آثار حقوقی خاص خود از سایر مصونیت‌ها متمایز گردیده است. گاه مصونیت پارلمانی به عنوان مصونیتی ماهوی مطرح می‌شود که در نتیجه آن، عملی که اصولاً طبق قانون جرم شناخته شده به واسطه وضعیت و جایگاه ویژه نمایندگان، از حیث تعقیب و کیفر با موانع و محدودیتهایی روبه‌رو می‌گردد (Bonsaint, 1996-97, p. 1). لذا فرایند تعقیب، توقیف و اعمال قواعد و مقررات کیفری در خصوص اعضای پارلمان با سایر افراد متفاوت است. به رغم این تمایز، یک نکته را نباید از نظر دور داشت و آن این که شناسایی این امتیاز و مصونیت هیچ‌گاه به معنای معافیت کلی نماینده از تعقیب و کیفر نیست؛ بلکه در این زمینه، موضوع نظام‌مندی فرایند قضایی و رعایت تشریفات دادرسی ویژه در خصوص نماینده مطرح است که در اغلب کشورهای جهان پذیرفته شده است. هم‌چنین می‌توان مصونیت پارلمانی را در عداد موانع موقتی تعقیب دعوای عمومی به شمار آورد. در واقع مصونیت پارلمانی در عداد موانع موقتی تعقیب دعوای عمومی جای گرفته و تا زمانی که تقاضای تعقیب اعضای پارلمان از سوی نهاد تعقیب انجام نگردد و پارلمان مربوط، اجاره تعقیب اعضای خود را تحت شرایط و تشریفات خاص - که اصولاً بر حسب رویکرد ویژه کشورها متفاوت است - صادر ننماید، هیچ تعقیبی صورت نمی‌پذیرد.

۲. مبانی نظری مصونیت پارلمانی

اصل مصونیت پارلمانی مانند سایر تأسیسات حقوقی، بر مبانی نظری استواری مبتنی است. فلسفه وضع مصونیت پارلمانی آن است که برای قوه مجریه و یا اشخاص بسیار آسان است که با ایراد اتهام‌های واهی یا حقیقی از فرصت استفاده کرده و نماینده مزاحم را از شرکت در پارلمان محروم سازند (قاضی شریعت پناهی، ۱۳۶۸، ص ۴۷۰). دیدگاه‌های نظری مختلفی در جهت تبیین فلسفه وجودی مصونیت پارلمانی مطرح گردیده‌اند که به رغم آن که از منظر متفاوتی در مقام اثبات لزوم مصونیت نمایندگان برآمده‌اند، تمامی آن‌ها هدف مشترک و مشابهی دارند. از بعد نظری، مصونیت پارلمانی بر مبنای «دکترین ضرورت» (Doctrine of

(Necessity)، توجیه می‌شود. اهمیت این دکترین تا جایی است که به طور کلی تعریف مصونیت پارلمانی، بر آن استوار گردیده است (Robert Gauthier, 1993, p. 1). طبق این نظریه، ضرورت برخورداری اعضای پارلمان از برخی مزایا و تأمینات به اعتبار ماهیت وظیفه خطیر و دامنه گسترده مسئولیت آن‌ها در قبال ملت است. این امتیاز، لازمه آزادی عمل نماینده در اظهارنظر و عقیده و بیان و هم‌چنین شرط استقلال قوه مقننه در مقابل قوای دیگر است؛ زیرا نمایندگان باید بتوانند بدون واهمه و هراس از تعقیب قضایی و وحشت از پی‌آمدهای نطق‌ها و اظهارنظرهای خود درباره مسائل، به نقد و نظارت و تحقیق و تفحص و عملکرد دستگاه‌های حکومتی بپردازند (طباطبائی مؤتمنی، ۱۳۸۲، صص ۹۸-۹۹). احتمال تعقیب، مانع ابراز عقاید مخالف و وسیله‌ای برای تهدید و ارعاب نماینده از سوی افرادی که رأی او منافع آن‌ها را به خطر می‌اندازد، می‌گردد. نماینده باید بتواند مفساد و سوءاستفاده‌های احتمالی در قوه مجریه را بدون هراس از تعقیب و محاکمه، آشکار کند (شیخ الاسلامی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۸). بنابراین، پارلمان یا مجلس قانونگذاری باید مصونیتی را برای اعضای خود و در جهت عملکرد مؤثر آن‌ها اثبات نماید. امروزه در تمامی کشورهای پذیرنده اصل مصونیت پارلمانی این واقعیت تأیید شده است که وظایفی را که پارلمان‌های آن کشورها باید به انجام رسانند، مقتضی توانایی‌های اضافی و تضمین‌های اساسی است، پیش شرط ضروری امکان بحث آزاد، ایراد نطق در موضع موافق یا مخالف، انتقاد از عملکرد اشخاص و نهادها و تحقیق و تفحص در تمام امور به گونه‌ای مؤثر و بدون هرگونه مداخله، مستلزم بهره‌مندی از مصونیت است.^۱ جایی که از همان ابتدا هیچ نماینده‌ای بدون برخورداری از تضمین کافی و مناسب، حاضر به تداوم وظیفه خود در پارلمان نبوده است،^۲ نمایندگان با توجه به ماهیت وظیفه نمایندگی و رسالت خطیر خود، در صورت فقدان مصونیت، همواره در معرض شدیدترین تعرضات و تضيیقات سیاسی، اجتماعی، قضایی و غیره قرار می‌گیرند. بنابراین ضروری است که ایفای چنین وظایفی به دور از هر گونه ارعاب و تهدید انجام گیرد تا اعضای پارلمان قادر به ایفای مسئولیت‌های مهم خود شوند.^۳

علاوه بر دکترین ضرورت، «نظریه حسن خدمت» (Good Service Theory) نیز مطرح شده است. طبق این نظریه، ایفای مطلوب وظایف نمایندگی جز در پناه برخورداری از تضمینات کافی و فراغ بال از هر گونه تهدید، اعمال نفوذ و مانع جدی میسر نیست.^۴ این نظریه هم چون دکترین ضرورت، در مقام اثبات لزوم پیش‌بینی مصونیت برای نمایندگان است و در مباحث نظری راجع به تبیین فلسفه وجودی مصونیت پارلمانی، جایگاه ویژه‌ای

^۱ <<http://www.isnagency.com/news/newscontent.asp?id=96016&lang=p>>.

^۲ <<http://www.nt.gov.au/lant/pub/ip7/shtml>>.

^۳ Senate Committee of Privileges, 76th Report, Parliamentary Privileges, Precedents, Procedure and Practice in the Australia Senate 1966 – 1999.

^۴ <<http://www.vedamsbooks.com/no10196>>.

یافته است. از منظر دیگری می توان گفت اصولاً حق تعیین سرنوشت اعضای یک حکومت مردم سالار بر عهده نمایندگان منتخبی است که به نیابت از تمامی اعضای آن در فرایند تصمیم گیری و نظارت دخالت دارند. در چنین حالتی، امتیاز و مصونیت پارلمانی به منزله دژ حامی و حافظ حاکمیت اراده ملی است و از آن به عنوان ستون اصلی دموکراسی پارلمانی یاد می شود.^۱ هدف از تأمین این مصونیت از یک سو، کمک به اعمال حاکمیت مردم از طریق نمایندگان خویش است و از سوی دیگر، احترام نهادن به گرایش و تمایل عمومی مبنی بر برخورداری نمایندگان از مصونیت کافی برای ایفای آزادانه وظایف نمایندگی است. در این جا است که نظریه تبلور اراده حاکمیت ملی در پرتو مصونیت پارلمانی مطرح می شود. اعطای حق حاکمیت به این معناست که حاکمیت به معنای اعمال قدرت، اجرای عدالت و خدمت عمومی توسط خود مردم صورت می گیرد و مردم در اجرای حاکمیت، بخشی از وظایف خود را به قوای حاکم که توسط منتخبین آنان اداره می شود، تفویض کرده اند. مردم باید بر اجرای عدالت که توسط قوه قضائیه صورت می پذیرد و نیز اعمال قدرت و خدمت عمومی که توسط قوه مجریه صورت می گیرد، نظارت کنند. براساس این قاعده مردم این حق نظارت را به نمایندگان منتخب خویش تفویض نموده اند و نمایندگان به عنوان وکلای مردم در اجرای این حق باید از استقلال و آزادی کاملی هم چون استقلال و آزادی موگلان خود برخوردار باشند (کاتوزیان، ۱۳۷۰، ص ۴۶۴). در این صورت، مصونیت، شرط چنین نظارتی است.

استدلال دیگری که برای توجیه فلسفه وجودی مصونیت پارلمانی انجام می پذیرد، تاکید بر تضمین سیاسی و حفظ استقلال نمایندگان در نتیجه مصونیت آن ها است. بر این مبنا فقط زمانی می توان بر عملکرد راستین و مستقل نمایندگان امید داشت که استقلال پارلمان از سایر نهادها به طور واقعی به رسمیت شناخته شده باشد و اعضای آن در برابر تعرض و تجاوز احتمالی مصون باشند. نمایندگان پارلمان برای انجام وظایف نمایندگی خود باید از آزادی، استقلال و آرامش خاطر برخوردار باشند تا بتوانند وظیفه خود را که دفاع از حقوق آحاد جامعه و تلاش برای رسیدن به منافع ملی و توسعه کشور است، به شکل مطلوب اعمال نمایند و بدون هراس از تعقیب کیفری، آن چه را می اندیشند بیان کنند، آن چه را صلاح می دانند پیشنهاد کنند و عقاید سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود را در تهیه طرح ها و یا در اظهار نظر نسبت به لوایح منظور نمایند. اعضای پارلمان بدون هر مداخله ای از سوی قوه مجریه یا قوه قضائیه، باید قادر باشند آزادانه صحبت و انتقاد کنند و از طرح دعاوی راجع به توهین و افترای احتمالی در

^۱<<http://www.cdep.ro/pls/dic/cd/show?opage=atworke>>.

رعب و تهدید قرار نگیرند (Keenan, 2001, p. 1). در چنین وضعیتی است که آن‌ها می‌توانند با اطمینان کامل به ایفای وظیفه خود بپردازند.

از دقت در وظایف حساس نمایندگی و نظر به اهمیت نهاد نمایندگی، به خوبی آشکار می‌شود که نماینده با افراد عادی در اظهار نظر و بیان مطالب، تفاوت بارزی دارد. نماینده با این عنوان و هنگامی که در مقام و موقعیت نمایندگی قرار می‌گیرد، صرفاً نمی‌تواند یک شخص حقیقی تلقی شود؛ بلکه در معنای تحلیلی - حقوقی، یک شخصیت حقوقی قانون اساسی است که بنا بر فرض، اختیارات و خواسته‌های مردم در آن تجمع یافته است. بدین جهت بازداشت نماینده اگر در موقعیت اظهار مطالب مربوط به نمایندگی انجام شود، بازداشت اراده مردم است، هر چند که مطالب اظهار شده او بر خلاف واقع باشد؛ زیرا هر گاه قرار باشد نماینده در برابر هر مطلب خلاف واقعی مورد پیگرد قرار گیرد، هرگز نمی‌تواند وظیفه تحقیق و تفحص و نمایندگی خود را ایفا کند. بدیهی است شخصیت حقیقی نماینده هم چون سایر افراد است و به این اعتبار اگر نماینده‌ای در روابط شخصی خود با افراد مرتکب افترا یا جرم دیگر شود، مصون از پیگرد نخواهد بود. بنابراین مصونیتی که به موجب قانون اساسی برای نمایندگان پارلمان مقرر می‌گردد، یک امتیاز و مصونیت شخصی نیست؛ بلکه مصونیتی شغلی (به اعتبار منصب نمایندگی) است که به منظور ایفای وظایف در بهترین شکل، پیش‌بینی شده است. بنابراین نمی‌توان آن را تبعیض آمیز یا امتیازی برای شخص نماینده دانست. بدین لحاظ، این نهاد با مفهوم تساوی حقوق افراد در برابر قانون نیز مغایرتی ندارد. به هر حال، در دکتترین حقوقی، شخصیت حقوقی نمایندگان همواره مورد توجه قرار گرفته است و به این لحاظ، در قبال عقاید و آرای مطرح شده، بهره‌مند از مصونیت شناخته شده‌اند (Myttenaere, 1998, p. 341).

۴. اقسام مصونیت پارلمانی

بیشتر کشورها مصونیت پارلمانی را به دو صورت در قوانین خود مطرح نموده‌اند. نخست، اصل عدم مسئولیت یا مصونیت ماهوی که ناظر بر مصونیت نماینده یا به طور کلی اعضای مجلس یا مجالس قانونگذاری در قبال اظهارات، عقاید و آرای مطرح شده در جهت انجام و ایفای وظایف نمایندگی است. دوم، اصل تعرض‌ناپذیری که به معنای ممنوعیت تعقیب، توقیف، دستگیری یا انجام سایر اقدامات و رسیدگی‌های قضایی در خصوص نمایندگان است. آن هم بدون تجویز مجلسی که نمایندگان به آن منتسب می‌باشند.

۴-۱. اصل عدم مسئولیت یا مصونیت ماهوی

اصل عدم مسئولیت یا مصونیت ماهوی که به تعبیر عمومی تر با «آزادی بیان» (Freedom of Speech) اعضای پارلمان سروکار دارد، در واقعی نوعی مصونیت ماهوی است؛ زیرا این اصل، نمایندگان را در برابر هر گونه تقاضای جبران خسارت، شکایت، تعقیب، توقیف و بازداشت به جهت گفتار، نوشتار، تصمیمات و موضع گیری های خود در انجام وظایف نمایندگی حمایت می کند. به تعبیر دیگر، بیانات، نظرات و آرای که نمایندگان در مقام ایفای وظایف نمایندگی خود اظهار می کنند هیچ مسئولیتی (اعم از مدنی، کیفری، سیاسی) برای آن ها به دنبال نخواهد داشت. نماینده مجلس در جلسات علنی و غیر علنی و کمیسیون ها و دیگر موارد سخنرانی می کند، با طرح ها و لوایح موافقت یا مخالفت می کند، به وضعیت کلی کشور، سازمان ها، وزارت خانه ها اعتراض دارد، از وزرا و حتی از رئیس جمهور سؤال می کند و ممکن است آن ها را استیضاح کند و در نهایت به آنها رأی عدم اعتماد دهد و یا نظر به عدم کفایت رئیس جمهور دهد (قاضی شریعت پناهی، ۱۳۸۰، ص ۲۲). در این میان ممکن است سخنان نماینده توهین و افترا به افراد باشد. از این رو، به نظر می رسد که اصل عدم مسئولیت پارلمانی امتیازی لازم و ضروری برای ایفای وظایف مذکور است. این امتیاز نماینده مجلس را از حیثه قدرت اولین و ابتدایی ترین اصل کیفری - هر کس باید به مجازات جرمی که مرتکب شده است، برسد - خارج و او را قادر می سازد اتهاماتی به دولت وارد آورد که هنوز ثابت نشده است، بدون این که بیمی از پیامدهای اقوال و افعال خود داشته باشد. در صورتی که اگر کسی به تبعیت از بیانات او مرتکب جرمی شود، تعقیب و مجازات می شود، برای نماینده اصولاً و حداکثر جز توبیخ و تنبیه انضباطی طبق آیین نامه داخلی مجلس، کیفر دیگری وجود ندارد. با این حال، اعطای این امتیاز به نماینده تا حد ضرورت است که در عمل تمام قوانین اساسی کشورهای جهان بدون استثناء آن را پذیرفته اند (حبیب زاده و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۷۹). در پذیرش آن نیز چنین استدلال می شود که برای این که نماینده بتواند با آزادی و استقلال کامل وظایف خویش را انجام دهد و این استقلال تا حدود زیادی در سایه عدم تعقیب کیفری میسر می گردد، نیازمند بهره مندی از اصل عدم مسئولیت است. از این رو، پارلمان های فراملی و منطقه ای هم اصل عدم مسئولیت پارلمانی را پذیرفته اند. برای مثال ماده ۹ پروتکل امتیازات و مصونیت های جوامع اروپایی، اصل یاد شده را برای اعضای پارلمان به رسمیت شناخته است (McGee, 2001, p. 46). لازم به ذکر است که در دکتترین حقوقی، برای اصل عدم مسئولیت، آثار و ویژگی هایی برشمرده اند. از جمله این آثار می توان به مواردی چون تداوم، شمول، برخورداری از جنبه عمومی و اطلاق یا استثناء ناپذیری اشاره نمود. هم چنین، با وجود این که اصل عدم مسئولیت با اطلاق ظاهری، در بیشتر کشورهای جهان مورد پذیرش واقع شده، محدودیتهایی چون لزوم ارتباط گفته ها و اظهار نظرها

با وظایف نمایندگی و محدودیت‌های ناشی از قوانین و مقررات انتظامی، بر اطلاق اصل مزبور وارد شده است.

۴-۲. اصل تعرض ناپذیری یا مصونیت تشریفاتی

بیشتر نظام‌های ملی، حمایت دو گانه‌ای را برای اعضای پارلمان مقرر نموده‌اند و در کنار اصل عدم مسئولیت، اصل عدم تعرض یا تعرض ناپذیری نیز مطرح شده است. این شکل از مصونیت، از نمایندگان در برابر تعقیب و توقیف و حبس به جهت اعمال غیر مرتبط و خارج از حدود وظایف نمایندگی حمایت می‌نماید. هدف از این اصل بیشتر حمایت از نمایندگان در قبال توطئه‌های احتمالی است. این اصل در حقیقت دنباله‌منطقی عدم مسئولیت نمایندگان در قبال وظایف پارلمانی است. اصل تعرض ناپذیری تنها ناظر بر مصونیت نماینده از خطر توقیف و بازداشت نیست، بلکه مبین مصونیت از هرگونه تعقیب است؛ زیرا ممکن است صرف تعقیب نماینده، بدون آن که قصد توقیف در بین باشد او را در ایفای وظایف و ابراز عقیده حقیقی با تهدید مواجه نماید و از درجه ایستایی و استقلال کامل وی بکاهد. از این رو، هر تعقیبی - خواه از سوی نهاد تعقیب و علیه نماینده اقامه گردد، خواه از سوی اشخاص خصوصی - مشمول اصل مذکور خواهد بود (ابراهیمی، ۱۳۸۰، ص ۵).

در صورتی که نماینده‌ای خارج از چارچوب وظایف پارلمانی و خارج از محوطه مجلس، اعمالی انجام دهد که از حیث قانونی، قابل تعقیب و مجازات است، برابر این اصل، شیوه‌ها و آیین‌نامه‌های ویژه‌ای برای تعقیب و دادرسی نماینده متهم وجود دارد. هر اندازه برقراری این امتیاز به نفع نمایندگان غیر اصولی به نظر برسد، ولی لزوم صیانت از استقلال و تأمین آزادی عقیده و رأی نمایندگان و در نتیجه پارلمان آن را اجاب می‌کند و تمامی قوانین اساسی کشورها، از جمله افغانستان آن را پذیرفته‌اند، ولی در خصوص تعمیم این اصل، هر کشوری شیوه‌های خاص خود را برگزیده است. در کنار پارلمان‌های ملی، پارلمان‌های فراملی نیز اصل تعرض ناپذیری را برای اعضای خود به رسمیت شناخته‌اند. برای مثال ماده ۱۰ پروتکل الحاقی امتیازات و مصونیت‌های جوامع اروپایی به صراحت بر این اصل تأکید نموده است (McGee, 2001, p. 47). اصل تعرض ناپذیری، هم چون اصل عدم مسئولیت دارای آثاری، از جمله موقتی بودن، شخصی بودن و نسبی یا استثناء پذیر بودن است.

۵. رویکرد حقوق ایران و افغانستان نسبت به پذیرش صورت‌های مصونیت پارلمانی

در برخی کشورها، نمایندگان فقط مشمول یکی از صورت‌های مصونیت پارلمانی هستند. در این کشورها قانونگذار با جمع شرایطی، یا نمایندگان را در برابر اظهارات و آرا حمایت کرده، یا آن‌ها را به سبب افعالی که در خارج از پارلمان انجام می‌دهند، از تعرض مقام‌های قانونی مصون

دانسته است. در رویکرد تفریدی، از میان دو صورت مصونیت پارلمانی، صورت نخست (اصل عدم مسئولیت) که به ماهیت منصب نمایندگی و لزوم تضمین آزادی و استقلال نمایندگان در اظهار نظر بازمی‌گردد، بیشتر مورد توجه است. در کنار واقعیت موجود در قوانین اساسی مبنی بر تعیین اصل عدم مسئولیت، گاه استدلال می‌شود که چون مصونیت نمایندگان این شائبه را دارد که بر خلاف اصول پایه ای حقوق کیفری است، پس باید به قدر متیقن بسنده نمود و از آن جا که نخستین و ضروری‌ترین حق نماینده، عدم مسئولیت وی در قبال گفته‌هاست، شناسایی این حق بر هر موضوعی رجحان دارد. در کشور کانادا استدلال می‌شود که اگر حقوق عمومی به شکل کامل در حق همه شهروندان اعمال شود، حقوق نمایندگان در آن چارچوب حفظ خواهد شد و از این رو نیازی به برقراری مصونیت جدیدی تحت عنوان اصل تعرض ناپذیری نیست. در این کشور با آن که رویه قضایی بر لزوم رعایت تشریفات ویژه در تعقیب و توقیف نمایندگان تأکید دارد، اما مقررات صریحی در این زمینه وضع نشده است.

اکثریت قریب به اتفاق کشورهای مصونیت پارلمانی را پذیرفته‌اند، هر دو صورت مصونیت را برای نمایندگان ضروری دانسته‌اند. استدلال قانونگذار این کشورها در پذیرش رویکرد تلفیقی آن است که شکل کامل مصونیت فقط در قالب جمع دو صورت حاصل می‌شود و این دو مکمل یکدیگرند.

دولت‌های عضو اتحادیه اروپایی، مانند: اتریش، آلمان، اسپانیا، انگلستان، ایتالیا، ایرلند، بلژیک، پرتغال، دانمارک، سوئد، فرانسه، فنلاند، لوکزامبورگ، هلند و یونان عموماً دوگانگی مصونیت را طبق قانون اساسی یا سایر قوانین عادی به رسمیت شناخته‌اند. در موارد ۱۴ و ۱۵ موافقت نامه عمومی امتیازات و مصونیت‌های (دولت‌های عضو) شورای اروپایی و پروتکل الحاقی آن نیز بر دوگانگی صیانت از نمایندگان مجلس پارلمانی تصریح شده است. در پارلمان اروپا و سایر پارلمان‌های فراملی هم مقرراتی در این زمینه وضع گردیده است.^۱ بحث مصونیت پارلمانی در قانون اساسی ایران و افغانستان همانند بیشتر نظام‌های عدالت کیفری، به منزله امتیاز قانونگذاری مطرح است. به دلیل این که شورای ملی افغانستان در نظام جمهوری اسلامی افغانستان آغاز به کار نموده و برای نخستین بار است که مجمع قانونگذاری مردمی تشکیل گردیده، اهمیت این بحث را دو چندان می‌کند. نمایندگان مجلس افغانستان یا در گذشته در صحنه نبوده‌اند و در نتیجه زمینه اعتراض و مخالفت با کارگزاران حکومتی وجود نداشته است و یا در صورت اظهارنظر با انواع تهمت‌ها و صحنه‌سازی‌های مجرمانه روبه‌رو می‌گشتند. ولی با توجه به فضای جدید، زمینه برای به چالش کشیدن اقتدارگرایی و استبداد از راه‌های قانونی فراهم شده است. از این رو، مصونیت پارلمانی می‌تواند دغدغه نمایندگان را در زمینه تعقیب کیفری، صحنه‌سازی‌های مجرمانه و دستگیری خودسرانه برطرف سازد. در این بخش برآنیم تا

^۱<http://www.canlii.org/ca/sta/p_1/sec7.html>.

جایگاه مصونیت پارلمانی را در نظام کیفری ایران در دو دوره پیش و پس از انقلاب اسلامی و تطبیق با نظام حقوقی افغانستان در همان دوره های زمانی، مقایسه و ارزیابی نماییم.

۵-۱. جایگاه مصونیت پارلمانی در نظام عدالت کیفری ایران پیش از انقلاب اسلامی و تطبیق با قوانین اساسی افغانستان مصوب ۱۳۴۳ و ۱۳۵۵ ه.ش.

در حقوق ایران از همان ابتدای شکل گیری مجالس پارلمانی، لزوم پیش بینی مصونیت پارلمانی برای نمایندگان منتخب مردم مورد توجه قرار گرفته است. در بررسی رژیم حقوقی حاکم بر مصونیت پارلمانی در ایران، دو دوره پیش از انقلاب اسلامی و پس از آن را به طور متمایز باید مورد بررسی قرار داد. در دوره نخست، هر دو صورت مصونیت پارلمانی به شکل کامل مورد قبول بوده است؛ در حالی که در دوره دوم، به دلیل مخالفت هایی که از سوی بعضی از اعضای خبرگان قانون اساسی یا تعرض ناپذیری نمایندگان در قبال جرائم ارتكایی صورت پذیرفت، فقط اصل عدم مسئولیت پذیرفته شده است.

مصونیت ماهوی در قانون اساسی مشروطه ایران نیامده است. با این حال در ماده ۱۸۹ نظام نامه داخلی مجلس شورای ملی در این باره آمده است: «هیچ یک از نمایندگان برای اظهاراتی که در جلسات مجلس شورای ملی یا کمیسیون ها می نمایند و یا آرای می دهند، قابل تعقیب نخواهند بود». بر اساس مقرر مذکور، مصونیت نمایندگان تنها در مورد فعالیت هایی است که آنان به سبب ادای وظیفه نمایندگی انجام می دهند و آن عبارت است از: اظهار نظر در مجلس و کمیسیون ها و رأی دادن. هم چنین عمل به وظیفه نمایندگی تنها به جلسات مجلس شورای ملی یا کمیسیون ها ی آن محدود می شد و نوشتن مطالب در روزنامه یا سخنرانی در مجامع و جلسات دیگر از وظایف نمایندگی محسوب نمی شد و از شمول این ماده خارج بود. در این دوره، در مورد این قسم از مصونیت تنها ماده مذکور وجود داشت و نص قانونی دیگری در این مورد وجود نداشت.

به موجب اصل ۱۲ قانون اساسی مشروطه: «به هیچ عنوان و به هیچ دستاویز کسی بدون تصویب مجلس شورای ملی حق ندارد متعرض اعضای آن بشود. اگر احیاناً یکی از اعضا، علناً مرتکب جنحه و جنایتی شود و در حین ارتکاب دستگیر گردد، باید اجرای سیاست درباره او با استحضار مجلس باشد». تفسیر این اصل و شیوه اجرایی آن را در چند ماده از آیین نامه داخلی مجلس شورای ملی ایران می توان دید. ماده ۱۷۴ آیین نامه مذکور چنین مقرر می دارد: «هرگاه نماینده ای به ارتکاب جنحه یا جنایتی متهم شود، اعم از این که منشأ تاریخ ارتکاب عمل، زمان نمایندگی یا قبل از آن باشد، وزیر دادگستری باید گزارش مشتمل بر موضوع اتهام و دلایل و مدارک قانونی آن به مجلس شورای ملی تقدیم کند. گزارش مزبور در اولین جلسه

علنی مجلس قرائت و بدون مباحثه به کمیسیون قوانین دادگستری ارجاع خواهد شد». مطابق ماده ۱۷۵ آیین نامه: «اگر نماینده‌ای در حین ارتکاب جنایت در خارج از محوطه مجلس دستگیر شود، نظر به اصل دوازدهم قانون اساسی، متهم باید فوراً به مجلس شورای ملی اعزام گردد و در این مورد گزارش جریان، در اولین جلسه قرائت و بدون مباحثه به کمیسیون قوانین دادگستری رجوع می‌شود.

این حکم نسبت به نماینده‌ای که در محوطه مجلس شورای ملی در حین ارتکاب جنایت به امر رییس مجلس دستگیر شود نیز جاری خواهد بود». بر اساس ماده ۱۷۶ در موارد مذکور در دو ماده قبل، توقیف موقت متهم به حکم رییس مجلس به عمل می‌آید و ادامه توقیف یا استخلاص منوط به رأی کمیسیون قوانین دادگستری خواهد بود. در هر یک از موارد اتهام یا توقیف، کمیسیون دادگستری پس از وصول گزارش و پرونده امر، مکلف است هر تحقیقی که برای روشن شدن موضوع اتهام لازم است، از قبیل مراجعه به اسناد و مدارک و توضیح خواستن از نماینده متهم و تحقیقات از اشخاص دیگری که لازم بدانند، به عمل آورد و در اسرع وقت گزارش خود را به مجلس شورای ملی تقدیم کند. این گزارش خواه بر براءت نماینده متهم و یا مجرم بودن او دلالت کند، در جلسه علنی مجلس مطرح می‌شود و در این باب پس از ادای توضیحات شخص متهم که نباید از نیم ساعت تجاوز کند، یک نماینده مخالف و یک نماینده موافق، هر کدام می‌توانند نیم ساعت اظهارنظر کنند. پس از خاتمه توضیحات نمایندگان موافق و مخالف، مجلس درباره اتهام نماینده مبادرت به اظهارنظر و رأی می‌کند و در صورتی که مجلس رأی بر براءت نماینده متهم بدهد، رییس مجلس براءت او را اعلام می‌دارد و هرگاه رأی بر تعقیب نماینده متهم بدهد، مصونیت پارلمانی از وی سلب می‌شود و پرونده از طریق وزارت دادگستری برای رسیدگی به دادگاه صالح ارجاع می‌شود (ماده ۱۷۷ آیین نامه داخلی مجلس شورای ملی). به نظر حقوقدانان در صورت عدم سلب مصونیت نماینده، می‌توان او را پس از دوران نمایندگی تعقیب نمود و نمی‌توان «رد تقاضای سلب مصونیت را به معنی براءت وی دانست» (راجی، ۱۳۸۶، ص ۲۵۱).

بحث مصونیت پارلمانی در نظام کیفری افغانستان را می‌توان در تطبیق با دوره‌های موجود در حقوق ایران پیش از پیروزی انقلاب، بر پایه قانون اساسی مشروطه افغانستان مصوب ۱۳۴۳ هجری خورشیدی و هم‌چنین بر اساس قانون اساسی جمهوری افغانستان مصوب ۱۳۵۵ هجری خورشیدی تحلیل و ارزیابی نمود. به این صورت که وضعیت مصونیت پارلمانی در این کشور هم‌زمان با حاکمیت قانون اساسی مشروطه تا پایان دوره پهلوی اول در ایران، بر پایه قانون اساسی مشروطه افغانستان مصوب ۱۳۴۳ و تحلیل مصونیت مزبور از سال ۱۳۲۰ تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ در ایران، بر اساس قانون اساسی جمهوری افغانستان مصوب ۱۳۵۵ هجری خورشیدی ارزیابی می‌شود.

ماده ۴۲ قانون اساسی مشروطه افغانستان (۱۳۴۳ ه.ش.)، شورای افغانستان را دارای دو مجلس ولسی جرگه و مشرانو جرگه معرفی می نماید^۱. برخلاف قانون اساسی مشروطه ایران که مصونیت ماهوی را پیش بینی نکرده بود؛ این قسم از مصونیت در صدر ماده ۵۱ ق.ا. مشروطه افغانستان (۱۳۴۳ ه.ش.) پیش بینی شده است. مطابق این ماده، نمایندگان مجلس شورا در بیان اظهارات و بیاناتی که در راستای انجام وظیفه در داخل یا خارج از شورا ابراز می دارند، مورد تعقیب قرار نمی گیرند. بنابراین برای شمول این اصل، لازم نیست اظهار نظر و رأی در محل شورا باشد. به موجب ماده ۶۸ قانون مذکور که یکی از وظایف نمایندگی را تحقیق و مطالعه در مورد اعمال حکومت عنوان نموده، وظایف نمایندگی منحصر به اموری که در مجلس انجام می گیرد؛ نیست؛ زیرا ممکن است تحقیق و تفحص نسبت به اعمال دولت در خارج از مجلس صورت بگیرد. لذا بر خلاف ماده ۱۸۹ نظام نامه داخلی مجلس شورای ملی ایران که تنها بیان اظهارات و آرا در جلسات مجلس یا کمیسیون ها را مطرح نموده، ماده ۵۱ قانون اساسی مشروطه افغانستان^۲، مجلس را واجد جنبه طریقی دانسته و ابراز نظریه یا رأی - چه در داخل یا خارج از مجلس - حتی اگر متضمن افترا، توهین و ... - باشد را مشمول اصل عدم

^۱ در حال حاضر در افغانستان سه نوع مجلس وجود دارد، لویه جرگه، شورای ملی (متشکل از مشرانو جرگه) و ولسی جرگه می باشد. لویه جرگه عالی ترین مظهر اراده مردم افغانستان می باشد. لویه جرگه تشکیل شده است از: ۱- اعضای شورای ملی، ۲- روسای شوراهای ولایات و ولسوالی ها (فرمانداری ها) و ۳- وزرا و اعضای ستره محکمه و لوی ثارنوالی (دادستان کل) که می تواند در جلسات لویه جرگه شرکت ورزند. اعضای ولسی جرگه توسط رأی مستقیم مردم انتخاب می شوند؛ ولی مشرانو جرگه توسط رئیس جمهور و شوراهای محلی انتخاب می شوند. در این میان لویه جرگه، قدیمی ترین مجلس در افغانستان بوده که ریشه در سنت قومی و احترام به بزرگان و ریش سفیدان در فرهنگ افغانی دارد که نقش آن، تصمیم گیری در مسائل راهبردی و کلان کشور و نیز تصویب و تعدیل قانون اساسی بوده است که در قانون اساسی جدید هم تأیید شده است. اعضای آن همان اعضای شورای ملی و رؤسای شوراهای استان و شهرستان ها است. وظایف این مجلس به مجلس مؤسسان در دیگر کشورها شباهت دارد.

^۲ ماده ۵۱ ق.ا. مشروطه افغانستان مصوب ۱۳۴۳ ه.ش هر دو نوع مصونیت را برای نمایندگان مجلس پیش بینی نموده است. این ماده مقرر می دارد: «هیچ عضو شورا به علت رأی یا نظریه ای که هنگام انجام وظیفه در داخل شورا یا خارج از آن ابراز می دارد، مورد تعقیب عدلی (قضائی) قرار نمی گیرد. هر گاه یک عضو شورا به جرمی متهم شود، مأمور مسئول از موضوع به جرگه ای (مجلسی) که متهم عضو آن است، اطلاع می دهد و بعد از آن که جرگه مذکور با اکثریت دو ثلث اجازه بدهد، متهم تحت تعقیب عدلی قرار می گیرد. جرگه می تواند اجازه خود را با اکثریت دو ثلث اعضا مسترد نماید. در موارد جرم مشهود، مأمور مسئول می تواند متهم را بدون اجازه جرگه ای که متهم عضو آن می باشد تحت تعقیب عدلی قرار دهد و گرفتار نماید. هر گاه تعقیب عدلی قانوناً توقیف را ایجاب کند، مأمور مسئول مکلف است موضوع را بلافاصله به اطلاع جرگه مربوطه برساند و در صورتی که جرگه مذکور اجازه بدهد، متهم می تواند توقیف شود. در صورتی که اتهام در هنگام تعطیلی جرگه صورت بگیرد اجازه توقیف از هیئت اداری جرگه حاصل می گردد. فیصله هیئت به نخستین جلسه آینده جرگه جهت اخذ تصمیم ارائه می شود.»

مسئولیت یا مصونیت ماهوی دانسته و قابل تعقیب قضایی نمی‌داند. البته شرط استفاده از اصل مذکور آن است که اظهار نظر و رأی در راستای انجام وظیفه نمایندگی باشد. علاوه بر آن، همانند اصل ۱۲ قانون اساسی مشروطه و مواد ۱۷۴ تا ۱۷۷ نظام نامه داخلی مجلس شورای ملی ایران، قانون اساسی مشروطه افغانستان، جهت تکمیل مصونیت ماهوی نمایندگان مجلس، در ادامه ماده ۵۱، مصونیت تشریفاتی را برای اعضای شورا مقرر نموده است. بنابراین اگر نماینده ای به جرمی متهم گردد، مأمور مسئول باید موضوع را بلافاصله به اطلاع مجلس برساند. شرط تعقیب نماینده متهم، اجازه اکثریت دو سوم اعضای شورا است. اگر جرم مشهود باشد، مأمور مسئول بدون اجازه مجلسی که متهم عضو آن است می‌تواند او را تحت تعقیب قرار دهد. ولی در صورتی مأمور مسئول می‌تواند نماینده متهم را توقیف نماید که به اطلاع مجلس رسانده و اجازه توقیف را از مجلس کسب نموده باشد. مفهوم مخالف ماده مذکور آن است که توقیف و دستگیری نماینده متهم حتی در جرایم مشهود، بدون اجازه مجلس ممنوع است. در مورد این قسم مصونیت در هر دو نظام کیفری ایران و افغانستان، ذکر چند نکته ضروری به نظر می‌رسد.

الف) همان طور که از اصل ۱۲ ق.ا. مشروطه در ایران و مواد آیین نامه داخلی مجلس شورای ملی (مواد ۱۷۴ و ۱۷۵) و هم چنین ماده ۵۱ قانون اساسی مشروطه افغانستان استنباط می‌شود، مصونیت پارلمانی تنها شامل جنحه و جنایت بوده و خلاف را در بر نمی‌گیرد، زیرا در امور خلافی، بیم آن که نماینده در معرض تهدید و توقیف قرار بگیرد؛ وجود ندارد. ب) این قسم از مصونیت تنها شامل امور کیفری می‌شود و امور مدنی یا به اصطلاح «حقوقی» را شامل نمی‌شود. بنابراین، می‌توان نمایندگان را طرف دعوی حقوقی قرار داد و در صورت محکومیت، علیه آنان حکم اجرایی صادر و اموال آنان را توقیف کرد. البته توقیف خود آنان به خواست بستانکار ممکن نبود. در این خصوص به موجب ماده ۱۹۰ نظام نامه داخلی مجلس شورای ملی: «موارد فوق ناظر بر دعاوی حقوقی بر نمایندگان نیست و امور حقوقی مستقیماً و طبق مقررات عمومی، مربوط به مراجع صالح قضایی است. جز بازداشت نماینده در قبال وجه محکوم به که با اجازه مجلس شورای ملی خواهد بود».

ج) هر چند مصونیت از تعرض تنها شامل خود نماینده بود و نزدیکان و مسکن او را شامل نمی‌شد، ولی در مورد مصونیت مسکن نماینده، بین حقوقدانان اختلاف نظر وجود داشت. د) مصونیت مزبور شامل کلیه جرایم اعم از مشهود و غیر مشهود بود. هم چنین شامل جرایم ارتكابی پیش از احراز سمت نمایندگی نیز می‌شد، بدین معنی که اگر نماینده ای پیش از عهده دار شدن مسئولیت نمایندگی، مرتکب جرمی شده بود و بعد از عهده دار شدن مسئولیت نمایندگی، جرم مزبور کشف می‌شد، برای شروع به تعقیب او باید از مجلس اجازه گرفته می‌شد. در شرایطی که در دوره پهلوی دوم، شاهد مواردی نسبت به سلب مصونیت پارلمانی

برخی از نمایندگان شورای مجلس ملی هستیم، قانون اساسی جمهوری افغانستان مصوب ۱۳۵۵ هجری شمسی، تقسیم بندی شوری به دو مجلس ولسی جرگه و مشرانو جرگه را حذف نموده و تنها از شورای ملی به طور کلی سخن رانده است. مصونیت کیفری نمایندگان شورای ملی در ماده ۵۴ قانون جدید نیز به این کیفیت مقرر شده است: «هیچ عضو ملی جرگه به علت رأی یا نظریه‌ای که هنگام اجرای وظیفه ابراز می‌دارد، مورد تعقیب عدلی (قضایی) قرار نمی‌گیرد. هرگاه یک عضو ملی جرگه به جرمی متهم شود، مأمور مسئول از موضوع به ملی جرگه اطلاع می‌دهد و بعد از آن که جرگه مذکور با اکثریت آرا اجازه بدهد، متهم تحت تعقیب عدلی قرار می‌گیرد.

در موارد جرم مشهود، مأمور مسئول می‌تواند متهم را بدون اجازه جرگه، تحت تعقیب عدلی قرار دهد و گرفتار نماید. هرگاه تعقیب عدلی قانوناً توقیف را ایجاب کند، مأمور مسئول مکلف است موضوع را بلافاصله به اطلاع جرگه و در هنگام تعطیل به هیئت اداری جرگه برساند. هیئت اداری مکلف است موضوع را به اطلاع اولین جلسه ملی جرگه که بعد از تعطیل صورت می‌گیرد، برساند». در صدر ماده، مصونیت ماهوی نمایندگان مطرح شده است که تفاوت آن با قانون اساسی مشروطه، حذف عبارت «چه در داخل شورا یا خارج از آن» می‌باشد. درباره مصونیت تشریفاتی نمایندگان شورای ملی، ادامه ماده ۵۴ تشریفات رسیدگی به اتهام نمایندگان را ذکر نموده است. تفاوت این ماده با ماده ۵۱ قانون اساسی مشروطه در آن است که در اجازه تعقیب نماینده متهم از اکثریت آرا سخن گفته است، نه اکثریت دو سوم. ضمن این که در مقررات مربوط به مصونیت پارلمانی در هر دو قانون، نحوه سلب مصونیت پارلمانی و رسیدگی به جرم را مشخص نشده است. البته ماده ۵۱ قانون اساسی جمهوری افغانستان مقرر نموده است که سلب امتیاز وکالت از وکیل با موافقت دو سوم اعضای شورای ملی صورت می‌گیرد.

بنابر آن چه تا کنون در خصوص رویکرد قانونگذار ایران و افغانستان در خصوص پذیرش اقسام مصونیت پارلمانی مطرح گردید، مشخص می‌گردد که در دوره پیش از انقلاب اسلامی هر دو صورت مصونیت پارلمانی به وسیله قانون اساسی مشروطه (اصل ۱۲) و آیین نامه داخلی مجلس شورای ملی (مواد ۱۷۵، ۱۷۶ و ۱۸۹) و قوانین اساسی مصوب ۱۳۴۳، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۶ افغانستان پیش‌بینی شده بود.

۵-۲. مصونیت پارلمانی در نظام عدالت کیفری ایران و افغانستان پس از انقلاب اسلامی

در حقوق، فعلی ایران، اصل ۸۶ ق.ا. و سه ماده از آیین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی (مواد ۷۵ تا ۷۷) به مصونیت پارلمانی اختصاص یافته است. با بررسی چهار نص قانونی مذکور در

مورد مصونیت پارلمانی، رویکرد قانونگذار ایران پس از پیروزی انقلاب در خصوص پذیرش هر یک از اقسام مصونیت پارلمانی روشن می‌گردد.^۱

مقررده مربوط به مصونیت ماهوی، در مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، ابتدا به عنوان اصل ۷۱ چنین تدوین شده بود: «نمایندگان مجلس در اظهار عقیده و رأی خود کاملاً آزادند و نمی‌توان آن‌ها را به مناسبت عقایدی که در مجلس اظهار کرده‌اند یا آراییی که در مقام ایفای وظایف نمایندگی خود داده‌اند، تعقیب یا توقیف کرد. اگر نماینده‌ای مرتکب جنحه یا جنایت مشهود شود، مورد تعقیب قرار می‌گیرد؛ ولی جریان دستگیری او باید فوراً به آگاهی مجلس برسد و تحقیق و دادرسی باید با حضور نماینده مبعوث مجلس انجام پذیرد. در صورتی که نماینده‌ای به ارتکاب جرم غیر مشهود متهم شود، توقیف و بازداشت او قبل از محکومیت در دادگاه، مشروط به سلب مصونیت از طرف مجلس است؛ ولی محاکمه‌او در دادگاه صالح به صورتی که مزاحم ایفای وظایف نمایندگی او در اثنای دادرسی و اجرای حکم قطعی دادگاه دربارها و نباشد، نیازی به سلب مصونیت ندارد». اما پس از صحبت موافقان و مخالفان، حکم مزبور در قالب اصل ۸۶ به تصویب رسید و مصونیت نمایندگان مجلس شورای اسلامی، تنها به مصون بودن از تعقیب به لحاظ اظهار نظر و رأی در مقام ایفای وظایف نمایندگی محدود گردید. بنابراین، نمایندگان مجلس شورای اسلامی فاقد مصونیت از تعرضند و تشریفات حضور آنان در دادگاه‌ها با بقیه مردم یکسان است.

در خصوص تفسیر اصل ۸۶ ق.ا. اختلاف نظر فراوانی وجود دارد. به گونه ای که گروهی تفسیری کاملاً موسع از آن می‌کنند و گروهی دایره تفسیر را چنان مضیق می‌دانند که در نتیجه آن گویی اصل ۸۶ وجود ندارد. شورای نگهبان در پاسخ به استفتای رییس وقت قوه قضائیه در جلسه مورخ ۱۳۸۰/۱۰/۲۰ نظر خود را به این صورت ابراز کرد: «با عنایت به: ۱. مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در خصوص اصل ۸۶ ق.ا حکایت از این دارد: مصونیت ریشه اسلامی ندارد و تمام مردم در برابر حق و قانون الهی یکسان و برابرند و هر فردی که در مظنه‌گناه یا جرم قرار گیرد، قابل تعقیب است و اگر شکایتی علیه او انجام گیرد، دستگاه قضایی باید او را تعقیب کند؛ ۲. اصول متعدد قانون اساسی و از آن جمله اصل ۱۹ و ۲۰ دائر بر برخورداری همه ملت ایران از حقوق مساوی؛ ۳. اختصاص موضوع اصل ۸۶ ق.ا به اظهار نظر و رأی نمایندگان در مجلس و در مقام ایفای وظایف نمایندگی و عدم ملازمه آن با ارتکاب اعمال و عناوین مجرمانه؛ ۴. عدم توجیه شرعی منع تعقیب یا توقیف مجرم؛ ۵. نظر مبارک حضرت امام خمینی(ره) به عنوان ناظر و راهنمای تدوین قانون اساسی

^۱ بررسی قانون جدید نظارت بر نمایندگان مجلس شورای اسلامی نیازمند بحث مستقلی است که چون هنگام تدوین وادوری این مقاله هنوز تصویب و اجرا نشده بود، بررسی آن امکان پذیر نبود.

دایر بر ضرورت پرهیز از هتک حرمت اشخاص و لزوم جبران آن در مجلس و رسیدگی توسط قوه قضائیه؛ اصل ۸۶ ق.ا، در مقام بیان آزادی نماینده و در رابطه با دادن رأی و اظهار نظر در جهت ایفای وظایف نمایندگی در مجلس است و ارتکاب اعمال و عناوین مجرمانه از شمول این اصل خارج می‌باشد و این آزادی، منافی مسئولیت مرتکب جرم نمی‌باشد.

در ارزیابی نظر مذکور می‌توان گفت که مشروح مذاکرات مجلس حجیت ندارد؛ زیرا ممکن است نظرات شخصی افراد باشد و کسانی که به متن قانونی رأی می‌دهند، به این معنا نیست که تمام مذاکرات مقدماتی را پذیرفته‌اند. از این گذشته، بسیاری از این مذاکرات، مربوط به نوع دیگری از مصونیت است که درباره جرایم عادی نمایندگان است. در مجموع، با وجود متن قانون، استفاده از مشروح مذاکرات توجیه قانونی ندارد (کریمی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۹). درست است که آزادی کامل نمایندگان مجلس شورای اسلامی در اظهار نظر و مصون از تعقیب و توقیف بودن آن‌ها، با اصل تساوی عموم - مقرر در اصول ۱۹ و ۲۰ ق.ا - متعارض است، اما اهمیت شغل نمایندگی و انجام بهتر این وظایف، دلیل وضع این امتیاز است، چنان که در نظریه مشورتی اداره حقوقی وزارت دادگستری شماره ۵۶۱۳/۷ مورخ ۱۳۶۴/۱/۱۰ به این موضوع اشاره شده است. در تساوی حقوق، منظور این نیست که اشخاصی که در موقعیت‌های مختلفی قرار دارند، به اقتضای آن موقعیت‌ها توجه نشود. قضاتی که با دستورات خود موجب اعدام، زندانی شدن، توقیف و فروش اموال افراد می‌شوند، را نمی‌توان به عنوان معاونت در این جرایم مجرم شناخت، با این که اگر شخص دیگری چنین اعمالی انجام دهد، مجرم شناخته می‌شود. ولی این وضعیت مخالفی با اصل تساوی افراد در مقابل قانون ندارد. نمایندگان مجلس نیز که به اقتضای شغل خود در رابطه با امور جاری کشور، اظهار نظر می‌کنند، چنانچه این اظهار نظر مصداق جرمی مانند اهانت باشد، قابل تعقیب و مجازات نیستند، زیرا چنین اختیاری مانند سایر مشاغل عمومی، ناشی از قانون است و طبیعی است که قابل مجازات نباشد. بنابراین، مصونیت نمایندگان چون اقتضای موقعیت بوده و با شغل آنان ملازمه دارد، هیچ منافاتی با اصل تساوی ندارد (کریمی، ۱۳۸۱، ص ۲۵۰). هم چنین برداشت شورای نگهبان از اصل ۸۶ ق.ا مخالف صراحت و نص این اصل مبنی بر منع تعقیب یا توقیف نماینده است؛ زیرا اگر اظهار نظر نماینده به نحوی باشد که وصف مجرمانه نداشته باشد - مانند سایر افراد جامعه، امکان تعقیب و توقیف وی وجود ندارد، تا منع آن مورد حکم قرار گیرد و در جایی که امکان تعقیب و توقیف وجود نداشته باشد، منع آن توسط قانونگذار قبیح است. از آن گذشته، این اصل متضمن امتیاز برای نمایندگان نیست و نیازی به ذکر این موضوع وجود ندارد و هر ایرانی در اظهار نظر چنانچه متضمن جرمی نباشد، آزادی کامل دارد (کریمی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۷).

در مورد عدم توجیه شرعی منع تعقیب و یا توقیف مجرم می‌توان گفت که حاکم بودن اصل ۴ ق.ا به معنای منسوخ کردن اصول دیگر نیست و اصل ۴ در مقام تفسیر، مورد بحث قرار می‌گیرد. یعنی از قانون اساسی نمی‌توان تفسیری کرد که مغایر شرع باشد.

اصل ۸۶ را نیز همان قانون گذاری وضع کرده که بقیه اصول را تصویب کرده است. به علاوه مصونیت نماینده خلاف شرع نیست، بلکه در جهت انجام وظایف خطیر نمایندگی در حاکمیت جمهوری اسلامی ایران است و اصل ۸۶ هم اخص از سایر اصول و به دنبال اصل ۸۴ ق.ا آمده است. به موجب اصل ۸۴ ق.ا: «هر نماینده در برابر ملت مسئول است و حق دارد در همه مسائل داخلی و خارجی کشور اظهار نظر نماید». اصل ۸۶ در واقع ضمانت اجرای اصل ۸۴ می‌باشد. به این معنا که قانون گذار در اصل ۸۴ این حق را به نماینده برای اظهار نظر در امور داخلی و خارجی کشور می‌دهد و در اصل ۸۶ برای تضمین آزادی نماینده و ایجاد امکان اعمال این حق و جلوگیری از تعقیب وی، مصونیت پارلمانی را پیش‌بینی نموده است. همچنین طبق اصل ۶۷ ق.ا نمایندگان مجلس به جهت نگاهبانی از حریم اسلامی، انقلاب، نظام، استقلال کشور، قانون اساسی و حقوق و آزادی‌های ملت سوگند یاد نموده‌اند و دلیل پای بندی به این سوگند در حسن انجام این رسالت، برخورداری نمایندگان را از مصونیت در ایفای وظایف نمایندگی ضروری می‌سازد.

اظهار نظری که توسط نماینده مجلس صورت می‌گیرد، ممکن است واجد عنصری از رکن مادی جرایمی چون اهانت و افترا را باشد، ولی فاقد دو رکن قانونی و معنوی است و از آنجا که این اظهار نظر در مقام ایفای وظایف نمایندگی است، جرم نیست تا اظهار کننده آن مجرم شناخته شود. تردیدی نیست که تفسیر اصول قانون اساسی بر عهده شورای نگهبان است؛ لیکن باید میان نظریات و تفاسیر اعضای شورا قائل به تفکیک شد. شورای نگهبان، می‌تواند نظر خود را مبنی بر اینکه نمایندگان مجلس دارای مصونیت پارلمانی نیستند، اعلام کند (آن‌گونه که در بند ۱ نظریه تفسیری خود در مورد اصل ۸۶ ق.ا. بر نفی مصونیت پارلمانی نظر داده است)، ولی نمی‌تواند آن را تحت عنوان «تفسیر اصل ۸۶ ق.ا» ارائه دهد؛ زیرا تفسیر در جهت تبیین و رفع اجمال است. هنگامی می‌توان نصی را مجمل دانست که ظهور در معنایی نداشته باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۶۲۱) و عامه مخاطبان، برداشت یکسانی از آن نداشته باشند (حبیب زاده و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۸۹). در جایی که استنباط قریب به اتفاق حقوقان از منطوق اصل ۸۶ مبنی بر مصونیت مطلق گفتاری می‌باشد و بر این موضوع اتفاق نظر دارند. نظر شورای نگهبان ر مورد تفسیر اصل مذکور، تفسیر کدام مجمل به شمار می‌آید؟ در واقع شورای نگهبان عملاً در تشخیص خود، اقتضائات و مصلحت موجود را نادیده گرفته است. در حالی که این سوال مطرح است که اگر چنین باشد که اعضای شورای نگهبان در مسئله‌ای اظهار نظر نمایند، مصونیت

مطلق دارند و کسی حق شکایت از اظهارنظر آن‌ها در محاکم را ندارد، چرا اظهارنظر نمایندگان مجلس شورای اسلامی این‌گونه نباشد؟!

در مورد تعارض این اصل با اصل ۱۵۶ ق.ا. می‌توان گفت که نماینده‌ای که بر حسب وظیفه به استیضاح، انتقاد، جرح و تعدیل، تحقیق و تفحص نسبت به سایر امور و سایر اشخاص می‌پردازد، نوعاً به تمجید و تحسین کسی نمی‌پردازد، بلکه کاستی‌ها و عیوب را بر ملا می‌سازد و عباراتی از قبیل عدم کفایت، فقد مدیریت، فساد اداری و مالی و حتی اخلاقی یا عقیدتی، وجود اختلاس، ارتشاء، بی‌نظمی و نظایر آنها را بر زبان می‌راند. ممکن است مخاطب، آنها را توهین و افترا دانسته و پیگرد نماینده را خواستار شود. در این صورت انجام وظایف نمایندگی به سبب ترس از تعقیب ممکن نیست. تمام اظهار نظرها چون به حکم قانون صورت می‌گیرد، جرم نیست تا اظهارکننده آن نظر مجرم شناخته شود و منع تعقیب یا توقیف وی از لحاظ شرعی غیر موجه باشد (حبیب‌زاده و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۲۵۰). هیچ شکی نیست که مصونیت پارلمانی نباید موجب شود که نماینده‌ای از حد لازم برای اظهارنظر پیرامون مسائل عمومی کشور فراتر رود و آن را وسیله‌ای برای هتک حرمت اشخاص قرار دهد. بر همین اساس است که در مقابل تمام اعمال ارتكابی نمایندگان، مصونیت وجود ندارد و این حداقل مصونیت، قانونی، ضروری و شرعی است (حبیب‌زاده و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۲۵۱).

آن چه در اصل ۸۶ آزاد شمرده شده است، «اظهار نظر و رأی» است و نه چیز دیگر. از این رو، به نظر می‌رسد که اظهار نظر تنها جملات اخباری را در بر گیرد و نه جملات انشائی را. پس اگر کسی پشت تریبون مجلس امر به کار خلافی کند یا برای عمل فردی، حکمی دهد، به طوری که نتوان عرفاً عنوان اظهارنظر بر آن نهاد، مشمول اصل ۸۶ نیست. رأی نیز باید در مقام تصویب قانون باشد. هم چنین طبق صدر این اصل نمایندگان مجلس «در مقام ایفای وظایف نمایندگی» در اظهارنظر و رأی خود کاملاً آزادند. در واقع مهم‌ترین قید این اصل، اظهار نظر در مقام ایفای وظایف نمایندگی است. تبصره ماده ۷۵ آیین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی، وظایف نمایندگی را شامل نطق، بحث‌های داخل دستور، بحث‌های جلسات کمیسیون‌ها، اظهارنظرهایی که برای اعمال اصل ۸۴ قانون اساسی انجام می‌شود و سایر موارد نظارتی و قانونی دانسته است. دیگر موارد نظارتی و قانونی را نیز می‌توان شامل وضع قانون در عموم مسائل در حدود مقرر در قانون اساسی (اصل ۷۱)، شرح و تفسیر قوانین عادی (اصل ۷۳)، تحقیق و تفحص در تمام امور کشور (اصل ۷۶)، تصویب عهدنامه‌ها، مقاله‌ها، قراردادها و موافقت نامه‌ای بین‌المللی (اصل ۷۷)، تغییر در خطوط مرزی با شرایط خاص (اصل ۷۸)، برقراری حکومت نظامی (اصل ۷۹)، گرفتن و دادن وام و کمک‌های بلاعوض خارجی و داخلی (اصل ۸۰)، استخدام کارشناسان خارجی (اصل ۸۲)، انتقال بناها و اموال دولتی به غیر با شرایط خاص (اصل ۸۳)، رأی اعتماد به وزرا و هیئت وزیران (اصل ۸۷)، سئوال از رئیس‌جمهور و

هریک از وزرا (اصل ۸۸)، استیضاح رییس جمهور و هریک از وزرا یا هیئت وزیران (اصل ۸۹) و رسیدگی به شکایات از طرز کار مجلس (اصل ۹۰) دانست.

بنابراین، تنها در صورتی نمایندگان در اظهارنظر و رأی کاملاً آزادند که در مقام ایفای یکی از این وظایف باشند. مثلاً اگر نماینده ای در نطق خود مردم را به شورش و بی‌نظمی ترغیب کند، مشمول اصل ۸۶ نخواهد بود. چون این عمل اظهارنظر نبوده و در ذیل هیچ یک از عناوین فوق نمی‌گنجد. این در حالی است که او می‌تواند نسبت به وضعیت سیاست خارجی کشور یا وجود برخی محدودیت‌ها در کشور اظهارنظر کند. بنابر به استناد اصل ۸۶، نمی‌توان نمایندگان مجلس را به سبب نظراتی که در مجلس اظهار کرده‌اند یا آرایی که در مقام ایفای وظایف نمایندگی خود داده‌اند، تعقیب و توقیف کرد. با این حال، یکی از اعضای مجلس بررسی نهایی قانون اساسی هنگام رأی‌گیری پیرامون اصل فوق می‌گوید:

«آن در مجلس است که حق دارد». به طور مشابه اعضای محترم شورای نگهبان نیز با استناد به منطوق ماده و بر پایه تفسیر مضیق، در بند سه از اظهارنظر خود بیان می‌دارند با توجه به این که «در مجلس» قید مکان است، تنها زمانی که نمایندگان در مجلس اظهارنظر می‌کنند، مشمول این اصل هستند و اظهارنظر آنان در جمع مردم حوزه انتخابی آنان از شمول این اصل خارج است. با این حال به نظر می‌رسد با تحلیل اصل مزبور، می‌توان بر منحصر نبودن عدم مسئولیت به مجلس واقف شد. عبارت «در مجلس» ظاهراً باید به معنی «در مقام ایفای وظایف نمایندگی مجلس» باشد زیرا در صدر اصل، عبارت «در مقام ایفای وظایف نمایندگی» هم قید «اظهارنظر» است و هم قید «رأی». در ذیل اصل هم قاعداً باید چنین باشد (تقی‌خانی، ۱۳۸۰، ص ۳). ممکن است مجلس، نماینده را مأمور به حضور در کمیسیون یا مجمعی کرده باشد که غیر از مجلس است ولی در هر حال اظهارنظر او در مقام ایفای وظایف نمایندگی است. بنابراین بر اساس تبصره ماده ۷۵ آیین‌نامه داخلی مجلس که وظایف نمایندگی را برشمرده است، می‌توان گفت محدوده مکانی این اصل، محدود به صحن مجلس نیست. نکته بعد این که، اصل ۸۶ تعقیب و توقیف نماینده را با شرایطی منع کرده است.

تعقیب یا توقیف عبارت است از بازرسی بدنی، تفتیش محل سکونت، بازجویی یا بازپرسی، زندانی کردن و در مجموع هر نوع عملی که موجب سلب آزادی و تهدید یا تحدید نماینده بشود. آن چه از این دو لفظ می‌توان دریافت و در نتیجه خط بطلانی بر برخی تفاسیر کشید؛ این است که تعقیب و توقیف تنها در مورد اشخاص متهم به ارتکاب جرم به کار می‌رود و شخصی که جرمی را مرتکب نشده - اعم از نماینده مجلس و مردم عادی -، همیشه مصون از تعقیب و توقیف است. این تبیین پاسخی است به نظر تفسیری شورای نگهبان در خصوص اصل ۸۶ ق.ا که این اصل را شامل ارتکاب جرم نمی‌داند و محدوده اصل را در جایی می‌داند که جرمی ارتکاب نیافته باشد؛ که در نتیجه این تفسیر، گویی هرگز چنین اصلی وجود نداشته و

ندارد. در حالی که باید پذیرفت این اصل در جایی مصداق می‌یابد که حداقل عنصر مادی جرم تحقق یافته باشد؛ زیرا اساساً دلیل تنظیم آن نیز همین بوده است و بدون این دلیل و تفسیر، اصل ۸۶ تعطیل می‌شود.

تمسک به اصل برائت و اصل ۳۷ ق.ا. نیاز به تصویب اصل ۸۶ ندارد و برای همه آحاد مردم ممکن است. با این حال، به نظر می‌رسد بهترین راه اصلاح قانون اساسی و تبیین حدود و ثغور اصل ۸۶ با در نظر گرفتن الفاظ و قیود به کار رفته در متن اصل مزبور و در نهایت تایید نظر نمایندگان توسط مردم از طریق شرکت در رای‌گیری است.

در خصوص قسم دیگر مصونیت پارلمانی باید گفت مصونیت تشریفاتی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی نشده است. به دلایل مختلف از جمله خلاف اسلام و شرع بودن مصونیت تشریفاتی، هنگام تصویب اصل ۸۶ قانون اساسی، قانونگذار ایران از پذیرش آن برای نمایندگان مجلس خودداری نمود. همان طور که پیش‌تر نیز عنوان شد، در جریان تصویب قانون اساسی، اصلی تحت عنوان اصل ۷۱ مکرر در زمینه مصونیت تشریفاتی مطرح گردید که استدلال یکی از خبرگان مبنی بر این که وضع مصونیت مبتنی بر تجربیات عدیده‌ای است؛ زیرا با یک اتهام واهی نماینده را یک هفته بازداشت می‌کنند؛ لذا این مصونیت لازم است؛ مورد قبول قرار گرفت. ولی در نهایت در مذاکرات بررسی نهایی قانون اساسی، مصونیت تشریفاتی برای نمایندگان مجلس شورای اسلامی به تصویب نرسید. با این وجود در جریان تصویب ماده ۳۰ آیین‌نامه داخلی مجلس خبرگان، مصونیت تشریفاتی در مورد نمایندگان، مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی با اکثریت قاطع به این صورت تصویب شد: «اگر احیاناً یکی از اعضای مجلس خبرگان علناً مرتکب جنحه یا جنایتی بشود در حین ارتکاب دستگیر گردد، تعقیب او باید به اطلاع مجلس خبرگان برسد». اداره حقوقی قوه قضاییه نیز در نظریه مشورتی شماره ۵۶۱۳/۷ مورخ ۱۳۶۴/۱۰/۱ پس از استناد به اصل ۸۶ ق.ا.، مصونیت پارلمانی را تنها در حدود اصل ۸۶ مجری دانسته و مصونیت دیگری برای نمایندگان مجلس شورای اسلامی قایل نشده است. بنابراین نمایندگان مجلس شورای اسلامی، چه پیش از سمت نمایندگی و چه پس از آن، مانند عموم مردم تابع مقررات آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی می‌باشند (شیخ الاسلامی، ۱۳۸۴، ص ۱۹۱). این در حالی است که به لحاظ حساسیت شغل نمایندگی و در معرض توطئه بودن شخص نماینده، لازم است چنین مصونیتی، البته با رعایت تشریفات خاص، پیش‌بینی می‌گردید.

قانونگذار افغانستان مصونیت پارلمانی را در مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان، پیش‌بینی نموده است. به موجب ماده ۱۰۱ ق.ا. جمهوری اسلامی افغانستان «هیچ عضو شورای ملی، به علت رأی یا نظریه‌ای که در هنگام اجرای وظیفه ابراز می‌دارد، مورد تعقیب عدلی (قضائی) قرار نمی‌گیرد». ماده مذکور از دادن «رأی» یا «نظریه» صحبت کرده

است. بنابراین، عدم مسئولیت نماینده، محدود به دادن رأی یا نظریه است و اعمال و اقوال نماینده، مشمول این ماده نمی شود. تنها تفاوت این ماده با اصل ۸۶ ق.ا. ایران در آن است که منطوق اصل ۸۶ از اظهار نظر و رأی صحبت کرده است؛ ولی ماده ۱۰۱ از نظریه و رأی سخن به میان آورده است. به نظر می رسد نظریه و تئوری، بیشتر در مسائل تجربی مطرح می شود تا مسائل غیر تجربی و باید توانایی تعیین حقایق مورد مشاهده مربوط به یک مسئله را داشته باشد و مغایرتی با آن‌ها نداشته باشد. بنابراین، نماینده باید با دقت نظر بیشتر و اشراف کامل بر مسئله، رأی و نظریه خویش را مطرح نماید. به هر حال استفاده از عنوان نظریه در متن قانون با توجه به تفاسیر ارائه شده، در معنای اظهار نظر است. قید مهم دیگری که در ماده ۱۰۱ به چشم می خورد، «در هنگام اجرای وظیفه» است که معادل عبارت «در مقام ایفای وظایف نمایندگی» مذکور در اصل ۸۶ ق.ا. ایران است. بنابراین اعضای شورای ملی با آزادی بیان می توانند در راستای انجام وظیفه، وظایف نمایندگی خود را بدون دغدغه و به نحو احسن انجام دهند. نمایندگان حق دارند عملکرد وزرا و کارگزاران حکومتی را نقد و بررسی کنند و جلوی تخلفات، استبداد و خودکامگی، نقص‌ها و کاستی‌ها را بگیرند. طرز عمل داخلی مجلس شورای ملی افغانستان (ولسی جرگه، مشرانو جرگه) در مورد شمول وظایف نمایندگی ساکت است.

در مورد محدوده مکانی اصل عدم مسئولیت در قانون افغانستان نیز می توان گفت که بر خلاف مقررات ایران که در مورد این محدوده اختلاف نظر وجود دارد، با توجه به این که قانونگذار افغانستان، اشاره‌ای بر اظهار نظر و رأی در پارلمان نکرده است؛ محدوده این اصل را می توان، محدوده فرا پارلمانی دانست. پس اگر نماینده‌ای خارج از پارلمان نطقی ایراد کند یا نظری بدهد که شائبه مجرمانه بودن داشته باشد، مسئول شناخته نخواهد شد.

قید دیگر ماده ۱۰۱ قانون اساسی افغانستان، تعقیب عدلی (قضایی) می باشد. قانونگذار افغانستان از عبارت «توقیف» در این ماده، سخنی به میان نیاورده است. لذا نماینده‌ای که هنگام انجام وظیفه، رأی یا نظری بدهد که از نظر کسی یا کسانی جرم باشد، مورد تعقیب هم قرار نمی گیرد چه برسد به توقیف. قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان، به طور کلی تعقیب کیفری و توقیف اعضای شورای ملی را رد نکرده است. در مورد تعقیب کیفری به موجب ماده ۱۰۲ هرگاه عضو شورای ملی متهم به جرمی گردد، مأمور مسئول، مکلف است موضوع را به اطلاع مجلس مربوطه برساند. با این وجود، مأمور مسئول در صورتی می تواند مظنون را تحت تعقیب قرار داده و گرفتار نماید که یا قضیه مربوط به جرم مشهود باشد و یا اذن مجلسی را که مظنون عضو آن است، دریافت کرده باشد. در صورت بروز هرگونه شک، با توجه به ارزش بالای کارایی پارلمان، اجازه مجلس مربوطه ضروری است. اگر اتهام در زمان تعطیلی شورای ملی اتفاق افتد، اجازه گرفتاری یا توقیف را می توان از هیئت اداری مجلس مربوطه اخذ نمود و تصمیم این هیئت به نخستین جلسه مجلس جهت اخذ تصمیم ارائه می شود.

مفهوم مخالف پاراگراف سوم ماده ۱۰۲ ق.ا. افغانستان آن است که توقیف و دستگیری نماینده بدون تصویب مجلس مربوطه (مشرانو جرگه یا ولسی جرگه) ممنوع است. این فرایند، به خوبی می‌تواند نماینده را از توطئه‌ها و صحنه‌سازی‌های مجرمانه مصون بدارد. در اصول وظایف داخلی ولسی جرگه و مشرانو جرگه، ماده ای یافت نمی‌شود که به بحث مصونیت تشریفاتی اعضای پارلمان پرداخته باشد. طبق ماده ق.ا. افغانستان؛ اعضای لویه جرگه نیز از همان مصونیتی برخوردارند که اعضای شورای ملی برخوردارند. لذا هنگام دایر بودن لویه جرگه، احکام مندرج در مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ ق.ا. در مورد اعضای آن تطبیق می‌گردد.

نتیجه

در بررسی رژیم حقوقی حاکم بر مصونیت پارلمانی ایران، در دوره پیش از انقلاب اسلامی، هر دو صورت مصونیت پارلمانی در قانون اساسی مشروطه (اصل ۱۲) و آیین‌نامه داخلی مجلس شورای ملی (مواد ۱۷۵، ۱۷۶ و ۱۸۹) به شکل کامل پیش‌بینی شده بود؛ اما پس از انقلاب اسلامی، در قانون اساسی جمهوری اسلامی و آیین‌نامه داخلی مجلس تنها اصل عدم مسئولیت پذیرفته شده و مصونیت تشریفاتی برای نمایندگان مجلس شورای اسلامی پیش‌بینی نشده است. در حالی که در قوانین اساسی مصوب ۱۳۴۳، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۶ افغانستان، پیش از تشکیل دولت جمهوری اسلامی، هر دو نوع مصونیت پیش‌بینی شده بود.

قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان مصوب ۱۳۸۲ (مواد ۱۰۱ و ۱۰۲)، مصونیت پارلمانی را در هر دو نوع آن برای نماینده شورای ملی مقرر نموده است. از این رو، در افغانستان اعضای پارلمان علاوه بر مصونیت در مقام اظهار نظر و رأی، در صورت ارتکاب جرم، از هرگونه تعقیب و توقیف کیفری نیز مصونند و بخشی از آیین دادرسی به شیوه معمول در مورد آنان اعمال نمی‌گردد. در مورد انحصار دامنه مصونیت نمایندگان، اصل بر اطلاق است و تنها قید، آن است که در راستای انجام وظایف نمایندگی باشد. ظاهر و اطلاق ماده ۱۰۱ ق.ا. جمهوری اسلامی افغانستان نیز دلالت بر عدم مسئولیت مطلق و مداوم نمایندگان دارد و هیچ محدودیتی در محتوای اظهار نظر وجود ندارد ولو نظرات نمایندگان توهین و افترا باشد یا در حالت عادی و غیر نمایندگی جرم باشد.

در مورد محدوده زمانی اصل عدم مسئولیت، در قانون ایران و افغانستان، حکم صریحی وجود ندارد. ولی به نظر می‌رسد که نمایندگان مجلس شورای اسلامی ایران از همان زمان که مطابق اصل ۶۷ ق.ا. سوگند وفاداری به نظام و پاسداری از ارزش‌ها و ارکان نظام را ادا می‌کنند؛ از مصونیت برخوردارند. مطابق ماده ۸۳ ق.ا. جمهوری اسلامی افغانستان که مقرر داشته است از زمان پایان یافتن اعلام نتایج انتخابات، مجلس جدید شروع به کار می‌کند و ماده ۳ اصول

داخلی ولسی جرگه و مشرانو جرگه مبنی بر این که بعد از اعلان رسمی نتایج انتخابات شورای ملی، اطلاعیه ای برای اعضا جهت تعیین زمان و مکان تشکیل نخستین جلسه مجلس ارسال می‌شود؛ اعضای پارلمان از زمان پایان یافتن اعلام نتایج و اعلان رسمی آن از مصونیت برخوردارند.

قلمرو مکانی این اصل نیز در قانون اساسی ایران با وجود اختلاف نظرهای فراوان، محدود به صحن مجلس نیست؛ زیرا با توجه به تبصره ذیل ماده ۷۵ آیین‌نامه داخلی مجلس، وظایف نمایندگی تنها منحصر به اموری نیست که در مجلس انجام می‌گیرد. در قانون اساسی افغانستان با توجه به عدم قید بیان اظهارات و آرا در پارلمان، محدوده مکانی اصل عدم مسئولیت، محدوده فرا پارلمانی است و بیان اظهارات و آرا در خارج از مجلس را نیز شامل می‌شود و محدود به تالارهای پارلمان و جلسات کمیسیون‌ها نمی‌باشد.

در خصوص دامنه موضوعی اصل تعرض ناپذیری نیز باید گفت در قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان، این اصل محدود به مسائل کیفری است و در مورد دعاوی حقوقی، مالی، خلاقی، نمایندگان شورای ملی مانند سایر افراد مشمول مقررات عمومی هستند. با وجود عدم قبول اصل تعرض ناپذیری در قانون ایران، آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی در مورد خطاهای انضباطی و تخلفات نمایندگان مجازات‌هایی در نظر گرفته است. قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان در ماده ۱۰۲ اصل تعرض ناپذیری را به صورت نسبی به رسمیت شناخته است. در این قانون به طور کلی تعقیب کیفری و توقیف اعضای شورای ملی را رد نکرده است.

در مورد تعقیب کیفری هرگاه عضو شورای ملی متهم به جرمی گردد، شرط شده است که مأمور مسئول موضوع را به اطلاع مجلس مربوطه برساند. ولی در مورد جرم مشهود، تعقیب و پیگیری کیفری، شرط خاصی نداشته و از سوی قانون اساسی مجاز شناخته شده است. بنابراین اگر تعقیب قضایی و دنبال کردن پرونده، توقیف را ایجاب کند، موضوع بلافاصله باید به استحضار مجلس مربوطه رسانده شود و تصویب آن از مجلس کسب گردد. این کافی نیست که یک جرم مورد مشاهده قرار گیرد؛ زیرا مشاهدات می‌توانند اشتباه باشند، تنها با قضایی می‌توان به این ترتیب رفتار نمود که مظنون در حال ارتکاب جرم دستگیر و توقیف شده باشد. اگر این مسائل در زمان تعطیلی شورای ملی اتفاق افتد. قانون اساسی مأمور مسئول را مکلف می‌کند تا در صورت تعطیلی مجلس از هیئت اداری آن کسب اجازه کند و موضوع در نخستین جلسه جهت اخذ تصمیم ارائه گردد. در مجموع، به نظر می‌رسد قانون‌گذار افغانستان نسبت به قانونگذار ایران، به شکل بهتر و وسیع‌تری بحث مصونیت پارلمانی را پیش‌بینی کرده است. با این وجود هر دو نظام حقوقی دارای کاستی‌هایی هستند که باعث ایجاد سوءتعبیر، سردرگمی و ابهام می‌شود.

پیشنهاد می شود که قانونگذار در متن قانون یا آیین نامه های خویش محدوده این اصل را - به ویژه محدوده زمانی و مکانی مصونیت پارلمانی که نص صریح قانونی در هر دو کشور موجود نیست - مشخص نماید و این که قانونگذار افغانستان همانند قانونگذار ایران، شمول وظایف نمایندگی را در آیین نامه های داخلی مجلس مشخص نماید تا از اختلاف نظرهای موجود که بیشتر بر سر مصادیق و جزئیات این وظایف می باشد، بکاهد. ضمن این که در قانون اساسی افغانستان در مورد سوگند نمایندگان مجلس تصریحی وجود ندارد. از این رو پیشنهاد می شود در اصلاحات آینده در متن قانون اساسی به این مورد پرداخته شود. (مشتاقی، ۲۰۰۷، ص ۱)

در جمهوری اسلامی ایران با توجه به اصلاحات صورت گرفته در آیین نامه های داخلی مجلس در تاریخ ۱۳۸۷/۹/۲۶ بهتر بود که قانونگذار به شکل جامع تر و روشن تری بحث مصونیت پارلمانی، به ویژه مصونیت تشریفاتی را تبیین نماید که متأسفانه اصلاحات انجام گرفته موارد مذکور را شامل نمی شود و تنها مواردی به این قرار را شامل می شد:

- ۱- حذف عبارت «قبل از دستور» که بعد از نطق در تبصره ماده ۷۵ آمده بود؛
 - ۲- کلمه «ضمن» در ماده ۷۷ حذف و عبارت «جلسه رسمی ضمن نطق یا» جایگزین گردید؛
 - ۳- عبارت «ده دقیقه» به عبارت «پنج دقیقه» اصلاح شد.
- در نهایت این نکته مورد توجه است که طرح نظارت بر نمایندگان که بر سه محور «نظارت مجلس بر مجلس»، «نظارت مجلس بر نمایندگان و مجلس»، «نظارت مردم بر نمایندگان و مجلس» تدوین شده است، در صورت تصویب با وضعیت موجود دارای اشکالات اساسی است که در زمان تدوین این مقاله به دلیل عدم تصویب نهایی از بحث ما خارج گردیده است.

منابع و مأخذ

الف. فارسی

۱. ابراهیمی، زهرا (۱۳۸۰)، «مصونیت پارلمانی»، نشریه همشهری.
۲. ابراهیمی، قاسم (۱۳۸۱)، «مصونیت پارلمانی از نگاه فقه»، فصلنامه تخصصی فقه اهل بیت علیهم السلام، دوره ۸، ش ۳۰، صص ۱۰۸-۱۴۳.
۳. آخوندی، محمود (۱۳۶۸)، *آیین دادرسی کیفری*، دو جلد، ج ۱، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴. *نظرات حقوقدانان کشور در خصوص مصونیت*، مرکز پژوهش های مجلس (۱۳۸۰).
۵. آیت الهزاده شیرازی، م. و آذرنوش، آ (۱۳۷۴)، *مجمع اللغات* (فرهنگ مصطلحات به چهار زبان)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۶. تقی خانی، بهروز (۱۳۸۰)، *نظرات حقوق دانان کشور در خصوص مصونیت پارلمانی نمایندگان*، تهران: انتشارات مرکز پژوهش های مجلس.

۷. جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۸۰)، *ترمینولوژی حقوق*، چ ۱۱، تهران: انتشارات گنج دانش.
۸. حبیب زاده، محمد جعفر و موسوی مجاب، سید درید (۱۳۸۲)، «*مصونیت پارلمانی در حقوق کیفری*»، فصلنامه مدرس، دوره ۷، شماره ۴، صص ۴۷-۱۰۰.
۹. خزانی، م (۱۳۷۷)، *فرایند کیفری* (مجموعه مقالات)، تهران: انتشارات گنج دانش.
۱۰. دهخدا، ع. ا. (۱۳۷۷)، *لغت نامه دهخدا*، دوره جدید، ج ۱۴، چ ۲، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۱. راجی، محمد هادی (۱۳۸۶)، «*مصونیت پارلمانی*»، مجله مجلس و پژوهش، س ۱۴، ش ۵۷، صص ۲۷۰-۲۳۳.
۱۲. شیخ الاسلامی، سید محسن (۱۳۸۴)، *مصونیت پارلمانی در ایران (قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی)*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۳. ----- (۱۳۸۵)، *مطالعه تطبیقی مصونیت پارلمانی در حقوق اساسی ایران و برخی از کشورهای جهان*، نشریه حقوق اساسی، سال چهارم، شماره ۶ و ۷.
۱۴. طباطبائی مؤتمنی، منوچهر (۱۳۸۲)، *مصونیت پارلمانی نمایندگان در حقوق تطبیقی*، نشریه حقوق اساسی، سال اول، شماره اول.
۱۵. قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل (۱۳۸۰)، *بایسته‌های حقوق اساسی*، چ ۷، تهران: نشر دادگستر.
۱۶. کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۰)، *مبانی حقوق عمومی*، تهران: نشر دادگستر.
۱۷. کریمی، عباس (۱۳۸۱)، *نقدی بر تفسیر شورای نگهبان درباره حدود مصونیت پارلمانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸.
۱۸. مجله کانون وکلای دادگستری مرکز (۱۳۸۰)، دوره جدید، ش ۶.
۱۹. مشتاقی، رامین (۲۰۰۷)، *رهنمود انیستیتوت ماکس پلانک برای حقوق اساسی افغانستان*، ترجمه غلامی، حسین؛ جلد ۱، هایدلبرگ آلمان: انتشارات انیستیتوت حقوق مقایسوی عمومی و حقوق بین الدول ماکس پلانک.
۲۰. معین، محمد (۱۳۶۲)، *فرهنگ معین*، ج ۳، چ ۵، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۱. هاشمی، سید محمد (۱۳۸۰)، *نظرات حقوقدانان کشور در خصوص مصونیت پارلمانی*، مرکز پژوهش‌های مجلس.

ب: غیرفارسی

22. Bonsaint, M. (1996 – 97), "*Parliamentary Privileges*", Canadian Parliamentary Review, Vol. 19, No. 4, Published by the Canadian Region of the Commonwealth Parliamentary Association.
23. Council of Europe (2003), *Immunities of Members of the Parliamentary Assembly*, Doc. 9718.
24. Desport, F., Le Guennec, F. (1994), "*Le Nouveau Droit Pénal*", 1st éd., Vol. 1, No. 70 Economica.

25. Jendral, H (1993), *Immunität,non Zeitgemäss? Kritisch Untersuchung Eines Immerwährenden Privileges des Parlaments*, Frankfurt am Main,.
26. Keenan, D., (2001), *Smith & Keenan's English Law*, thirteen ed., Longman,:London.
27. McGee, S(2001), *Rules on Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union* (Final Draft). Belgium, Toornstra (Publisher),.
28. Myttenaere, R.(1998), *Report on Parliamentary Privileges*, Adopted at the Moscow Session, Belgium
29. Robert Gauthuier(1993),«*Parliamentary Privileges*», Canadian Parliamentary Review, Vol. 16, No. 2.
30. Von Der Hulst, M. (2000) *The Parliamentary Mandate*, Inter – Parliamentary Union, Geneva